

Nina A. KOVAČEV

Filozofska fakulteta, Ljubljana

EKZISTENČNE DIMENZIJE ČLOVEKA - NJHOVA TRANSFORMACIJA IN INTERPRETACIJA

POVZETEK

Prostor in čas sta temeljni determinanti človeške eksistence, zato ju ni mogoče objektivno proučevati. Doživljanje prostorsko-časovnih dimenzij se pojavlja na različnih ravneh, ki se razlikujejo med seboj po stopnji svoje kompleksnosti. Najnižja je raven organskega prostora in časa, ki ji sledijo perceptivna, predstavna in na koncu še konceptualna raven.

V procesu svoje konkretizacije, ki poteka skozi različne oblike kulturne dejavnosti, pridobijo abstraktne prostorsko-časovne dimenzije še številne simbolične pomene.

Prostor in čas pojmuje kot temeljni determinanti človekove eksistence. Vsa njegova psihofizična dejavnost se namreč odvija v nekem trenutku na nekem mestu. Toda zaradi abstraktnosti prostorsko-časovnih dimenzij jih neposredno sploh ni mogoče proučevati. Tudi vrednost njihovega posrednega spoznavanja je vprašljiva, saj spoznavajoči subjekt do dimenzij lastnega obstoja ne more vzpostaviti miselne distance, ki je nujno potrebna za kakršno koli natančnejše in zanesljivejše spoznavanje. Ne more jih proučevati "od zunaj", kajti obstaja znotraj njih, zato določajo referenčni okvir vsega njegovega objektivnega spoznavanja.

V nasprotju z Newtonovim absolutnim prostorom in absolutnim časom, medsebojno neodvisnima božjima emanacijama, uvaja relativnostna teorija koncept prostorsko-časovnega kontinuuma kot enotnega fizikalnega fenomena. Ta je namesto absolutna le modus materije, ena izmed njenih oblik.

Prostorsko-časovni sistem je odnosne narave. Odvisen je od opazovalčevega položaja in od gravitacijskega polja, ki ga ukrivlja. Maso, ki deformira konstelacijo eksistenčnih dimenzij, bi lahko metaforično primerjali s človekovim psihičnim aparatom. Subjekt namreč izkrivlja in prireja referenčni okvir svojega izkustva glede na stopnjo lastnega kognitivnega razvoja in lastnosti objektivne stvarnosti.

Prostorsko-časovno izkustvo lahko razdelimo na več plasti. Najnižja je plast organskega prostora, vegetalična plast gole eksistence, ki jo sestavljajo dražljajsko-reakcijski vzorci. Sledi ji raven perceptivne in predstavne organizacije, na koncu pa še plast abstraktnega, simboličnega prostora. Zadnja, hierarhično najvišja, konceptualna

ABSTRACT

Space and time are the basic determinants of human existence, so they cannot be explored objectively. The experience of spatio-temporal dimensions appears on several levels, which differ from each other in their complexity. The lowest is the level of organic space and time, which is followed by the perceptual, the imaginary, and finally by the conceptual level.

Through the process of their concretization, enabled by different forms of cultural activity abstract spatio-temporal dimensions achieve many symbolic meanings.

"Space and time are the framework, in which all reality is concerned."

E. Cassirer: An Essay on Man

raven prostorskega izkustva je tipično človeška doživljajska kvaliteta, vendar tudi v vseh oblikah človeške miselne organizacije ni enako močno prisotna. V primitivnih družbah obstajajo le nejasne osnove abstraktnega prostorskega koncepta.

Werner poudarja konkretnost in substancialnost primitivnega prostora, sinkretično povezanega s predmetom. Z razvojem konceptualizacije naj bi prišlo do kvantifikacije kvalitete, ki omogoča dojetanje prostora kot konfiguracije treh kontinuumov, izmed katerih je vsakega mogoče razdeliti na neomejeno število segmentov.

Analogne prostorskim so plasti časovnega izkustva, vendar je organsko in konceptualno časovno plast laže oblikovati, medtem ko je perceptivna nujno pomanjkljiva. Časovna razvojnost je namreč trenutnemu zaznavanju skorajda nedostopna. Izjema so le nekateri posebni naravni pojavi (npr. rečni tok, odpadanje listja in nekateri astrofizikalni pojavi), ki pa so skoraj vedno povezani z gibanjem v prostoru in predpostavljajo predhodno usvoitev časovnega koncepta. Za vzpostavitev miselnega časovnega toka je potrebna zadostna razvitost spominskih sposobnosti (ki omogočajo refleksijo preteklega), zaznavnih kapacitet (za lovljenje sedanosti) in simbolizacije, na podlagi katere lahko predvidimo prihodnost. Simbolična prihodnost se navezuje na simbolično preteklost in je negacija empirične stvarnosti.

Konceptualni prostor je mogoče realizirati skozi različne oblike kulturne dejavnosti. Norberg-Schulz uvaja dinamični pojem eksistenčnega prostora - relativno stabilnih perceptivnih shem, ki omogočajo subjektovo znajdenje v svetu - in pojem arhitektonskega prostora - konkretizacije teh abstrakcij. Arhitektonski prostor lahko pojmuje

tudi kot obliko izraznega, umetniškega oziroma estetskega prostora.

Tudi v samem konceptu eksistenčnega prostora ločimo abstraktni in konkretni vidik. Abstraktni elementi eksistenčnega prostora imajo zaradi svoje izredne antropološke pomembnosti še vrsto dodatnih, metaforičnih pomenov.

Vrednostni pomeni središča, kakor tudi pomen zgornjega, sprednjega in bližnjega so v vseh kulturah izrazito pozitivni, zato lokalizacija določenih predmetov ali pojavov v središče nakazuje njihovo spoznavno in vrednostno superiornost. Centru pripada to, kar je znano, kar je najbistvenejše, najsvetejše in mora biti najboljše zavarovano. Še posebno poudarjena je vloga središča v mitologiji, verjetno zaradi njene izrazite subjektivne orientacije in njene nezmožnosti presejanja lastne perspektive. Kar je sveto, je za mit realnost in prav gotovo ni svetejšega od središča - praznina, kamor se stekajo vse skrivnostne sile.

Središče sveta ponazarja njegova os (axis mundi), ki spaja tri kozmična področja med seboj in se v mitičnih in religioznih predstavah pojavlja neodvisno od kulturnih meja. Poleg središčne simbolike združuje v sebi še simboliko višine in časa. Zgoraj so večne božanske sfere, spodaj večni pekel, vmes pa bežna, minljiva vsakdanost. Axis mundi lahko nadomestijo tudi kozmična gora, drevo, ali steber pretoka kozmičnih energij.

S simboliko centra se prepleta pojmovanje dviganja, presejanja, poleta in vznebovzetja. Tovrstni obredi se namreč odvijajo v središču obrednega prostora in ceremonialno lestev, ki omogoča dvig, lahko upravičeno primerjamo z axis mundi.

Središčna usmerjenost je očitna tudi v simbolu mandale - krogu, ki simbolizira popolnost, kozmos v kaosu. Prehajanje iz zunanjih krogov mandale proti njeni notranjosti sovпада s postopnim ozaveščanjem prvobitnih simbolov. Razen s prostorskimi je mandala zasičena še s časovnimi implikacijami, saj so v orientalski mitologiji z njo ponazarjali svoj koncept časovne cikličnosti.

Embrionalni razvoj sveta iz središča in njegovo stalno teženje k svojemu prazvoru je svojevrstna ritualizacija razvojnega regresa, ki ga lahko razumemo kot izraz egocentrizma primitivne miselnosti. Subjektovo stalno osredotočenost na samega sebe je mogoče uvideti tako na intrapersonalnem kot tudi na kozmičnem nivoju. Posameznik dojema svet kot prototip univerzuma, primitivna skupnost svoje ozemlje kot jedro civilizacije, pa tudi Ptolomejevo geocentrično pojmovanje vesolja je navezadnje izraz iste tendence k poudarjanju lastne centralnosti, projicirane na nekoliko širšo raven z nekoliko dalekosežnejšimi posledicami. Do neke mere bi lahko to svojevrstno samonaravnost pripisali nezavednemu stremljenju k prvotni embrionalni varnosti, alternativno razlago tega fenomena (ki se v nekoliko prirejani obliki pojavlja tudi pri nekaterih drugih avtorjih) pa bi lahko izpeljali iz dejstva, da so koncepti primitivnega človeka prešibko diferencirani in njegove spoznavne zmogljivosti premajhne za abstrahiranje neposredne situacije in njeno miselno presejanje. Spoznavanje je na tej razvojni stopnji še vedno tesno navezano na akcijo in na dražljajske vzorce, ki vplivajo nanjo.

S subjektivno centracijo ni obremenjen le primitivni človek, ampak je ta enako močno prisotna tudi v miselnosti sodobnih civiliziranih dežel. Do neke mere je subjektu celo potrebna, saj je nujen pogoj za njegovo osebnostno

integracijo, koordinirano akcijo in organizirano kognicijo. Toda pogosto prehaja v nekakšno bolešno obremenjenost z mitičnim samopoveličevanjem in prepričanjem o lastni ključnosti, centralnosti in pomembnosti, ki se izraža na individualni ravni, kakor tudi v okviru širše družbene skupnosti.

Poleg svojega statičnega aspekta implicira prostor tudi določeno dinamiko, ki je zaobjeta v poteh in smereh. Vertikalna dimenzija prostorske dinamike je sakralne narave in se povezuje s simboliko centra, profana horizontala pa predstavlja človekovo konkretno dejavnost. Zato ne more obstajati zgolj kot črta (kot to velja za središčno navpičnico), ampak obstaja predvsem kot ploskev, na kateri subjekt izbira svojo pot.

Integracijo statičnega in dinamičnega vidika abstraktnega prostora predstavlja površina oziroma območje (domain). Območje sicer nima določene zgradbe, vendar se skozi svojo konkretizacijo strukturira in nadgrajuje. Proces postopnega strukturiranja površine najlepše ponazarjajo veličastne umetne gore: zigurati - mezopotamska svetišča v obliki stopničastega stolpa, ki vključujejo tako centralno kakor tudi vertikalno simboliko.

S svojim dviganjem proti nebu omogočajo zigurati občasno praznično presejanje prvobitne ločitve neba in zemlje ter ponovno združitev obeh bogov plodnosti, ki se v personificirani obliki realizira skozi erotični dej po-svečenega para v vrhu svetišča.

Posamezna nadstropja zigurata ponazarjajo namreč zaporedne stopnje v približevanju univerzalni božanskosti in sovpadajo s postopnim ozavedenjem nezavednih vsebin ter s prehajanjem v brezčasnost in transcendenco.

Simbol svete gore in z njim povezana gradnja stopničastih stolpov se pojavljata v različnih kulturah, med katerimi bi težko dokazali kakršne koli medsebojne vplive. Razen v Mezopotamiji so tovrstno simboliko poznali še v Indiji, Severni in Južni Ameriki, pojavlja pa se tudi kot pogosta tema renesančne umetnosti (Dante, Brueghel), čeprav v zadnjem primeru že ne moremo več govoriti o popolnem nepoznavanju drugih kulturnih tradicij. Skozi kulturno ločene oblike miselnosti namreč prodirajo skupne, arhetipične determinante kolektivnega nezavednega.

V nasprotju s prostorom obstaja čas predvsem kot abstraktna dimenzija, saj ga ni mogoče konkretizirati na način, ki bi bil kakor koli primerljiv s konkretizacijo prostora. Vendar je časovnost stalno prisotna tudi v vseh prostorskih stvaritvah in neodvisno od človeka deluje v njih in nanje.

V mitih in religijah različnih kultur so skrivnostno moč časovnega umerjanja pripisovali najpomembnejšim bogovom, kadar pa časa niso posebljali, so ga pojmovali kot dinamični, ustvarjalni vidik kozmičnih sil (npr. na Kitajskem). Božanstvo časa je zaradi svoje sposobnosti izničevanja obstoječega poleg velikodušnosti pogosto izražalo tudi brutalnost (tako na primer v azteški in grški mitologiji). Krščanska religija je v nasprotju s poganskimi zavrnila mitično enačenje časa z njegovim božanstvom in povzdignila svojega boga za stopnjo višje. Stvaritelj celotnega kozmosa in s tem seveda tudi časa ima nad svojimi stvaritvami neomejeno moč.

Značilnost nekritične, primitivne miselnosti je tudi univerzalno ločevanje sakralne in profane časovnosti pri čemer lahko prvobitni, sakralni čas poistovetimo z večnostjo, brezčasnostjo ter negacijo posvetne minljivosti in

nepovratnosti. Zaradi svoje omejenosti je časovna eksistenca v ontološkem smislu iluzorna in irealna. Njene očitne pomanjkljivosti silijo človeka, da si jo stalno prizadeva preseči in postopoma prodreti do brezčasnega središča.

Poskusi simbolične reprezentacije časovnega toka se kažejo v predstavitvenih shemah različnih oblik. V mitih starih kultur se najpogosteje pojavlja ciklični prikaz, zlasti v obliki oceana, kače, ki grize lastni rep, kolesa ali pa kar poslikanega kroga. Ciklično pojmovanje časovnega toka implicira stalno ponavljanje minljivih manifestacij večnih arhetipičnih vzorcev in običajno predpostavlja dokončni razkroj sveta v daljni prihodnosti. Takšno pojmovanje časovnega kontinuuma zasledimo v indijskih yugah, kitajskem astrološkem sistemu, azteških in majevskih koledarjih, pa tudi v zahodnoevropskem kulturnem prostoru. Nasprotuje mu linearno pojmovanje časa s poudarkom na ireverzibilnosti dogajanja, ki verjetno temelji na opazovanju procesa staranja in neponovljivosti zgodovinskih dogodkov. V večini mitologij obstaja vzporedno s cikličnim modelom in se prepleta z njim, najpogosteje v obliki spirale. V znanstvenem mišljenju mu je Darwinov evolucionizem omogočil prevlado.

Sodobna teoretska misel je danes že preseгла linearno pojmovanje historičnosti, vendar zaradi nazornosti še pogosto vztraja pri njem. Zanj je namreč značilno izrazito

poudarjanje kavzalnosti in naključnosti dogodkov, ki olajšuje njihovo razumevanje. Toda kvantna fizika prepričljivo podira še zadnje ostanke človekovega umišljenega imperija - njegovega prepričanja o antropomorfnosti in spoznavnosti vesolja, ter podredljivosti vesolja zakonom človeškega duha.

LITERATURA

- CAMPBELL, J. (1974). *The mythic image*. Princeton University Press.
- CASSIRER, E. (1962). *An essay on man. An introduction to a philosophy of human culture*. New Heaven and London, Yale University Press.
- ECO, U. (1972). *Einführung in die Semiotik*. München, Wilhelm Fink Verlag.
- ELIADE, M. (1952). *Images et symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*. Paris, Gallimard.
- FRANZ, M.L. VON, (1978). *Time. Rhythm and repose*. London, Thames and Hudson.
- LYNCH, K. (1974). *Slika jednog grada*. Beograd, Građevinska knjiga.
- MUSEK, J. (1984). *Pomenska razsežja simbolike*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- NORBERG-SCHULZ, CH. (1975). *Egzistencija, prostor in arhitektura*. Beograd, Građevinska knjiga.
- POLIČ, M. (1987). *Simbolizem prostora in prostorskih oblik*. Disertacija. Ljubljana. Filozofska fakulteta.
- POREBSKI, M. (1978). *Ikonosfera*. Beograd, Prosveta.